

УДК 338.48:378.147:008

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО КРОСКУЛЬТУРНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

В. І. Сідоров

CULTURAL APPROACH TO CROSS-CULTURAL PREPARATION OF FUTURE FACTORS IN THE FIELD OF TOURISM

V. I. Sidorov

У статті схарактеризовано суть культурологічного підходу до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму. З'ясовано, що культурологічний підхід є сукупністю теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для засвоєння професійних цінностей, що забезпечить креативний прояв особистості у професійній діяльності. Культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму дає змогу трактувати формування кроскультурної компетентності студентів як процес особистісного відкриття, розвитку ідей діалогу культур. З іншого боку, сприяє глибокому розумінню туризму як визначального чинника соціальної і культурної інтеграції, як прояву та інструменту зростаючої культурної взаємодії, як засобу самовдосконалення особистості. Реалізується культурологічний підхід у процесі кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму завдяки спрямованості змісту на розвиток у студентів здатності до цілісного бачення світу й сприйняття загальнолюдської, особистої, національної культури; формування у студентів здатності розпізнавати культурні особливості представників різних культур (етносів, націй), вирішувати навчально-пізнавальні завдання, виявляти моральні аспекти культури; розвиток творчої особистості студента, здатної до прояву індивідуальності, самовдосконалення, самореалізації. Виявлено, що культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму зумовлює акцент на розвитку в студентів культурного інтелекту. Запропоновано структуру культурного інтелекту, яка складається з таких компонентів: «метакогнітивний культурний інтелект», «когнітивний культурний інтелект», «мотиваційний культурний інтелект», «поведінковий культурний інтелект».

Ключові слова: кроскультурна компетентність, туризм, фахівець, кроскультурна підготовка, підхід.

In the article describes the essence of the cultural approach to the cross-cultural preparation of future specialists in the field of tourism. It was found out that the cultural approach is a combination of theoretical and methodological provisions and organizational and pedagogical measures aimed at creating the conditions for the acquisition of professional values, which will ensure creative personality in professional activity. Cultural approach to the cross-cultural preparation of future specialists in the field of tourism enables to interpret the formation of cross-cultural competence of students as a process of personal discovery, the

development of ideas of the dialogue of cultures. On the other hand, it promotes a profound understanding of tourism as a determining factor in social and cultural integration, as a manifestation and instrument of growing cultural interaction as a means of self-improvement of the individual. A cultural approach is being implemented in the process of cross cultural training of future specialists in the field of tourism through the focus of the content on the development of students' ability to integrate the vision of the world and the perception of universal, personal, national culture; formation of students' ability to recognize the cultural features of representatives of different cultures (ethnic groups, nations), to solve educational and cognitive tasks, to identify moral aspects of culture; the development of a student's creative personality, capable of manifestation of individuality, self-improvement, self-realization. The cultural approach to the cross-cultural preparation of future specialists in the field of tourism determines the emphasis on the development of students of the culture of reason and cultural intelligence. The structure of cultural intelligence consists of the following components: "metacognitive cultural intelligence", "cognitive cultural intelligence", "motivational cultural intelligence", and "behavioral cultural intelligence".

Key words: cross-cultural competence, tourism, specialist, cross training, approach.

Постановка проблеми. Сучасна трансформація освітнього контексту підготовки майбутніх фахівців галузі туризму у вищій школі – як у ЗВО туристичного профілю, так і в нетуристичних ЗВО (зокрема, здобувачами освітнього рівня «магістр»), потреба в підвищенні якості туристичної освіти та її відповідності сучасним реаліям спонукають до теоретичних узагальнень, покликаних, зокрема, віднайти концептуальні засади кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму, що окреслюють найбільш загальні підходи до цієї проблеми. Актуальним у цьому контексті є визначення методологічних підходів до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на те, що існуючі методологічні підходи до проблеми кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму (М. Бастун (2012), Ю. Бойчук (2009), О. Гомонюк (2012), Л. Євдокімова-Лисогор (2018), А. Казьмерчук (2017), Н. Фоменко (2012), Н. Хмілярчук (2008), Г. Черній (2015) та ін.) внесли свій вагомий внесок у процес фахової підготовки студентів спеціальності 242 «Туризм», недостатньо було розкрито питання культурологічного підходу до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою статті є розкрити культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму. Завданнями статті є такі: 1) з'ясувати суть культурологічного підходу до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму; 2) уточнити поняття «культурний інтелект» та його

структуру; 3) виявити реалізаційний механізм культурологічного підходу до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму.

Виклад основного матеріалу. Теоретичним підґрунтям виокремлення цього підходу у нашому дослідженні послуговували Загальна декларація прав людини (1948), фундаментальні праці комітету міністрів Ради Європи, такі як «Автобіографія міжкультурних зіткнень: контекст, концепції та теорії» (2009), «Біла книга про міжкультурний діалог: жити разом, як рівні серед рівних» (2008), «Підготовка до проживання в гетерогенному світі» (2012), «Розвиток міжкультурної компетентності через освіту» (2013), а також праці учених: Є. Бондаревської (1999), М. Бастун (2012), О. Гомонюк (2012), Н. Крилової (2000), А. Солодкої (2015), П. Ерлі (2003), Б. Петерсона (2004), Р. Стенберга, Д. Детермана (1986, 2000), К. Юр'євої (2016) та ін.

Нині ми маємо враховувати той факт, стверджує Є. Бондаревська, що в сучасній соціокультурній ситуації кожна людина перебуває на межі культур, взаємодія з якими вимагає від неї розуміння й поваги до культурної «ідентичності інших людей», діалогічності (Бондаревська, 1999). Як зазначає М. Бастун, культурологічний підхід у педагогіці потрактовується як конкретно-наукова методологія пізнання та перетворення педагогічної реальності, основою якої є аксіологія; бачення освіти через призму поняття «культури», тобто розуміння її як культурного процесу, який відбувається у культуровідповідному середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і слугують людині, котра вільно проявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей. З іншого боку, культурологічний підхід є напрямом у педагогічній практиці, який базується на принципі культуровідповідності освіти та забезпечує гуманізацію і гуманітаризацію освіти (Бастун, 2012).

Л. Ковальчук у своїх дослідженнях наголошує, що **культурологічний підхід** є сукупністю теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для засвоєння професійних цінностей, що забезпечить креативний прояв особистості у професійній діяльності. Суть цього підходу полягає у визнанні особистості студента як вищої цінності, здатної реалізувати культурно-етнічні ідеї у педагогічному процесі; орієнтації студентів у культурних, естетичних, життєвих, моральних, правових, професійних цінностях; у забезпеченні взаєморозуміння та взаємодовіри представників різних культур в

освітньому процесі; індивідуальному підході до оволодіння культурою та створення елементів культури в освітньому процесі (Ковальчук, 2009).

На думку О. Гомонюк, культурологічний підхід до педагогічних явищ відкриває шлях для глибокого розгляду явищ у їх історичній ретроспективі, допомагаючи виявляти зв'язки цих явищ із сучасним та майбутнім і таким чином здійснювати прогностичну функцію дослідження (Гомонюк, 2012).

Важливою для нашого дослідження є думка А. Солодкої, яка зазначає, що культурологічний підхід акцентує увагу на значущості кожної культури, фокусує погляд на рідну культуру ззовні та створює можливість сприймати нерідну культуру не як чужу, а як іншу, до певного часу ще незнайому й загадкову. Цей підхід сприяє усвідомленню сутності освітнього процесу як культурного духовного феномену, а також відтворює хід самодетермінації особистості студента в діалозі культур у світоглядній парадигмі «Я – Інший». Діалогічна взаємодія й обмін смислами, стверджує дослідниця, дають кожній людині можливість вступати у взаємодію з іншими «особистостями – культурами», тобто створювати власні норми та взірці, осмислювати їх, усвідомлювати та присвоювати (Солодка, 2015).

Отже, культурологічний підхід зумовлює розгляд кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму з позиції завдань *гуманізації* (утвердження студента як найвищої соціальної цінності, розкриття здібностей студентів і задоволення їхніх освітніх потреб; забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, полікультурного суспільства і природи) та *гуманітаризації* туристичної освіти (формування цілісної картини світу, духовності, культури особистості та планетарного мислення) (Сиволога, 2013).

Імпонує позиція А. Казьмерчук (2017), яка наголошує, що культурологічний підхід змінює уявлення про цінності туристичної освіти, сприяє культурологізації педагогічної взаємодії тандему «викладач–студент» та педагогічного процесу у ЗВО загалом, значно розширює наукову спрямованість його змісту і принципів побудови. Культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму є ключовим у контексті формування кроскультурної компетентності студентів, становлення майбутнього фахівця як висококультурного, освіченого, інтелектуально розвиненого. На думку дослідниці, культурологічний підхід у процесі формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму передбачає

цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес долучення особистості студента до культури, у ході якого здійснюється передавання багатовікового людського досвіду від покоління до покоління і розвиток його відповідно до нинішніх реалій. Він допомагає майбутнім фахівцям галузі туризму актуалізувати основні аспекти професійного становлення з позиції цінностей, культурного способу життя суспільства та вироблення індивідуального підходу до оволодіння кроскультурними знаннями (Казьмерчук, 2017).

Слід додати, якщо вважати, що культура в певному сенсі є способом виживання того чи іншого соціуму в перебігу історичних подій, тоді, як стверджує М.-Л. Чепа (2013), культура як засіб накопичення досвіду виживання може бути сенсом історії, а це можна вважати виявом тотожності понять «культура» та «історія». Тож історія, на думку вченого, – це опис динаміки того, що в статистиці постає як культура. Так, якщо сенс історії в тому, щоб бути динамікою культури, то сенс культури у тому, аби бути актуальною історією (Чепа, 2013). Тож культурологічний підхід актуалізує потребу отримання кроскультурних знань у тісному взаємозв'язку вивчення дисциплін «Історія» та «Культурологія», при чому остання вважається парадигмою ХХІ століття, методом і засобом пізнання та існування людини у просторі взаємодії культур, особливою системою світогляду та світосприйняття.

Культурологічний підхід у цілому є важливим напрямом його теоретичної і практичної підготовки до майбутньої професійної діяльності та зумовлює здійснення акценту на отримання студентами кроскультурних знань з культурології, культурознавства, українознавства, світової культури і мистецтва, туристичного країнознавства та інших дисциплін, а також посилює значущість країнознавчої складової в кожній дисципліні навчального плану.

Визначений підхід у поєднанні з діалогізацією навчання, увагою до історії розвитку науки та її окремих ідей, «персоналізацією» науки й обов'язковою відкритістю викладача як носія культури, коли яскраво виражене його особистісне ставлення до презентованого елементу культури сприятиме перетворенню майбутніх фахівців галузі туризму на суб'єктів культури.

Культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму дає змогу трактувати формування кроскультурної компетентності студентів як процес особистісного відкриття, розвитку ідей

діалогу культур. З іншого боку, сприяє глибокому розумінню туризму як визначального чинника соціальної і культурної інтеграції, як прояву та інструменту зростаючої культурної взаємодії, як засобу самовдосконалення особистості.

Цей підхід становить для нас особливий інтерес, оскільки допомагає виявити соціокультурні проблеми, вирішити їх з урахуванням принципів, відповідних сучасній культурі, ставити нові запитання, генерувати ідеї, що уможливають переосмислення сучасної педагогіки туризму: які зміни в освітньому процесі ЗВО необхідні для поглиблення зв'язків з культурою (культурами); що саме потрібно змінити в теорії та практиці туристичної освіти, щоб вона враховувала виклики часу та відповідала новим культурним ідеям; як збагатити зміст і форми туристичної освіти культурними компонентами, кроскультурними знаннями.

Слід погодитися з І. Іванюк, що, використовуючи культурологічний підхід, викладач працює над створенням культурного середовища, в якому відбувається процес кроскультурної підготовки студентів, діагностика культурних установок особистості майбутніх фахівців галузі туризму, формування їхньої кроскультурної компетентності в полікультурному середовищі через спілкування з представниками інших національностей, культур (Іванюк, 2016).

Культурологічний підхід прогнозує ставлення до випускника ЗВО спеціальності «Туризм» як до носія певної культури загалом та конкретної професійної діяльності зокрема, що поєднує здатність до сприйняття культури та звичаїв інших країн і народів, толерантного ставлення до національних, расових, конфесійних відмінностей, здатність до кроскультурних комунікацій у галузі туризму; здатність майбутнього фахівця галузі туризму інтегруватися в іншу культуру при збереженні взаємозв'язку з рідною мовою, культурою, яка ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної та міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в полікультурному суспільстві; добір змісту та засобів кроскультурної підготовки студентів відповідно до світових і євроінтеграційних освітніх процесів. Реалізується цей підхід у процесі кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму завдяки спрямованості змісту на розвиток у студентів здатності до цілісного бачення світу й сприйняття загальнолюдської, особистої, національної культури; формування у студентів здатності розпізнавати культурні

особливості представників різних культур (етносів, націй), вирішувати навчально-пізнавальні завдання, виявляти моральні аспекти культури; розвиток творчої особистості студента, здатної до прояву індивідуальності, самовдосконалення, самореалізації (Євдокімова-Лисогор, 2018).

Культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму зумовлює акцент на розвитку в студентів **культури розуму та культурного інтелекту**. Тут варто звернутися до досліджень вітчизняної ученої В. Гриньової (2000), яка визначає культуру розуму у єдності трьох складових – розум допитливий, розум глибокий, розум гнучкий:

Розум допитливий – притаманний особистості студента, який постійно досліджує життя, ніколи не зупиняється у духовних пошуках, прагне засвоїти цілісну картину дійсності;

Розум глибокий – той, що допомагає проникати в суть проблеми, бачити основне, відділяти головне від другорядного, розуміти внутрішній смисл того, що відбувається, різнобічно розглядати проблему;

Розум гнучкий – той, що допомагає особистості студента орієнтуватися в подіях, процесах, явищах, віднаходити щось нове, самостійно й творчо розглядати проблеми.

Що стосується культурного інтелекту, зазначимо, що він є предметом наукового дослідження таких науковців, як: А. Солодка (2016), Л. Ван Дайн (2008), П. Ерлі й С. Анг (2003), Б. Петерсон (2004), Р. Стенберг і Д. Детерман (1986, 2000), Н. Кантор (1985), С. Буко і Б. Джонсон (2013) та ін.

Характерною рисою культурного інтелекту, зазначає А. Солодка, є можливість зберегти власну ідентичність на національному рівні та етнічну культуру в глобалізованому світі на основі успішної самореалізації особистості в полікультурному просторі (Солодка, 2016). Як стверджують С. Анг та П. Ерлі, культурний інтелект – це здатність вільно співіснувати та функціонувати в кроскультурних контекстах (Earley & Ang, 2003). Р. Стенберг і Д. Детерман акцентують увагу на тому, що культурний інтелект базується на сучасній концептуалізації інтелекту як багаторівневого явища, що характеризує здатність людини пристосовуватись до інших людей та ситуацій в умовах взаємодії різних культур (Sternberg & Detterman, 1986, 2000). Цілком очевидно, що культурний інтелект включає в себе: широке розуміння контекстів різних культур; умотивовану участь та зацікавленість у процесі інтеракції;

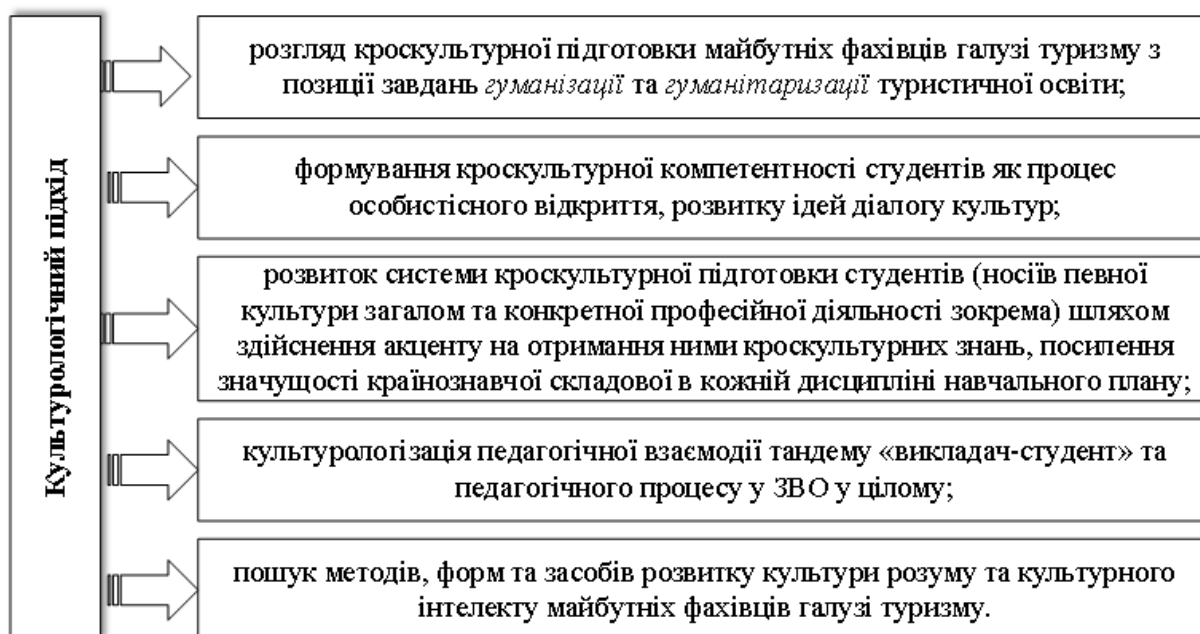
варіативність вербальної та невербальної поведінки як очікуваної відповіді на культурні особливості ситуації; можливість передбачити поведінку людини як представника іншої культури.

Грунтовний аналіз та узагальнення наукових напрацювань (Ван Дайн, 2008; Ерлі й Анг, 2003; Петерсон, 2004) уможливив дійти висновку, що культурний інтелект є важливою індивідуальною характеристикою особистості, яка співвідноситься із сучасною концептуалізацією інтелекту: здатністю до адаптації та пристосування до кроскультурного середовища.

У нашому дослідженні ми спираємося на таку **структуру культурного інтелекту** особистості як багатофакторного індивідуального атрибуту: *метакогнітивний культурний інтелект* – це індивідуальна культурна свідомість, що виявляється у взаємодії з кимось, хто має іншу культурну приналежність; *когнітивний культурний інтелект* – це індивідуальне знання норм, механізмів та звичаїв іншокультурного середовища; із широкого спектру культур сучасного світу когнітивний інтелект виокремлює інформацію з області культурних універсалій і відмінностей між культурами, створює основу для прийняття рішень та швидкого реагування у ситуаціях взаємодії; *мотиваційний культурний інтелект* – це індивідуальна здатність «самоспонування» до дії в умовах взаємодії культур; *поведінковий культурний інтелект* – це індивідуальна здатність виконувати відповідні вербальні та невербальні дії під час взаємодії з людьми іншого культурного походження (Солодка, 2016). Культурний інтелект слід розуміти як цілісну систему знань і навичок, пов'язаних культурними метакогніціями, що дозволяє людям як адаптуватися до складових довкілля, пов'язаних з культурою, так і впливати на їх формування. Тож культурний інтелект майбутніх фахівців галузі туризму відображає: 1) знання про культуру та кроскультурні взаємодії; 2) культурні навички; 3) культурні метакогніції (Солодка, 2016).

Суть культурологічного підходу до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму візуалізовано на рисунку 1.

Рис. 1. Культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, культурологічний підхід до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму сприяє: розгляду кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму з позиції завдань *гуманізації* та *гуманітаризації* туристичної освіти; формуванню кроскультурної компетентності студентів як процесу особистісного відкриття, розвитку ідей діалогу культур; розвитку системи кроскультурної підготовки студентів (носіїв певної культури загалом та конкретної професійної діяльності зокрема) шляхом акцентування на отриманні ними кроскультурних знань, посилення значущості країнознавчої складової в кожній дисципліні навчального плану; культурологізації педагогічної взаємодії тандему «викладач–студент» та педагогічного процесу у ЗВО у цілому; пошуку методів, форм та засобів розвитку культури розуму та культурного інтелекту майбутніх фахівців галузі туризму. Зазначимо, що під педагогічною взаємодією тандему «викладач–студент» ми розуміємо широкий спектр явищ, що стосуються освітнього процесу в ЗВО як динамічної системи, в якій органічно поєднані процеси навчання, виховання, формування, розвитку з усіма умовами, формами, методами їх функціонування. Педагогічна взаємодія тандему «викладач–студент» складається з двох компонентів – взаємозумовлених форм діяльності: *передача досвіду* – передача досвіду, накопиченого людством; *опанування*

досвідом – опанування соціальним досвідом і способами його трансформування в особисті досягнення студентів.

Перспективи дослідження полягають у розширенні засобів реалізації культурологічного підходу до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бастун, М. В. (2012). *Культурологічний підхід в освіті та його психолого-педагогічне забезпечення*. Взято з: http://lib.iitta.gov.ua/6594/1/Bastun_6.pdf
- Бойчук, Ю. Д. (2009). Культурологічний і аксіологічний підходи до формування еколого-валеологічної культури студентів вищих навчальних закладів. *Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць*, 3, 121-127.
- Бондаревская, Е. В. (1999). *Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания*. Ростов н/Дону : Учитель.
- Гомонюк, О. М. (2012). Основні підходи до визначення поняття "педагогічна культура". *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*, 5, 53-57.
- Євдокімова-Лисогор, Л. А. (2018). *Підготовка майбутніх фахівців сфери туризму до міжкультурного діалогу у процесі вивчення соціогуманітарних дисциплін*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Кропивницький.
- Іванюк, І. В. (2016). *Використання електронних освітніх ресурсів комп'ютерно орієнтованого навчального середовища в умовах полікультурної освіти учнів: методичні рекомендації*. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені І. Франка.
- Казьмерчук, А. В. (2017). *Формування професійної культури майбутніх менеджерів туризму в позааудиторній діяльності вищого навчального закладу*. (Дис. канд. пед. наук). Житомир.
- Ковальчук, Л. (2009). Культурологічний підхід у дослідженні освітнього простору в контексті процесів глобалізації та інтеграції. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Педагогіка та психологія*, 469, 61–70.
- Крылова, Н. Б. (2000). *Культурология образования*. М.: Народное образование.
- Олійник, О. В. (2006). Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти. *Наукові праці. Педагогіка*. 50(37). 39-42. Взято з: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-6pdf>.
- Сиволога, В. Ф. (2013). Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти. *Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства: зб. наук. праць*. Одеса : ОНУ. 266-286.
- Солодка, А. К. (2015). *Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів*. (Дис. докт. пед. наук). Київ.
- Солодка, А. К. (наук. ред.). *Культурний інтелект : монографія*. Миколаїв : ФОП Швець В. М.
- Фоменко, Н. А. (2012). *Теоретико-методичні засади формування стандартів освіти у сфері туризму*. (Автореф. дис. докт. пед. наук). Київський університет туризму, економіки і права, Київ.
- Хмілярчук, Н. С. (2008). *Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.
- Чепан, М.-Л. А. (2013). *Етнопсихологічний дискурс глобалізації : монографія*. Кіровоград : Імекс-ЛТД.

- Черній, Г. В. (2015). *Формування комунікативних умінь майбутніх бакалаврів туристичної сфери в процесі фахової підготовки*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). ХНУ, Хмельницький.
- Юр'єва, К. А. (2016). Модель професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на засадах порівняльної етнопедagogіки. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, 46, 115-127.
- Ang, S. & Van Dyne, L. (2008). *Handbook of Cultural Intelligence: Theory, Measurement, and Applications*. N. Y. : M. E. Sharpe.
- Buko, S., Johnson, B. (2013). Cultural Intelligence Scale (CQS): testing cross-cultural transferability of CQS in Ukraine. *Study of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus*, 4(10).
- Cantor, N., Kihlstrom, J.F. (1985). Social intelligence: The cognitive basis of personality // *Review of Personality and social Psychology*, 6, 15–33.
- Earley, P. C. & Ang, S. (2003). *Cultural Intelligence. Individual Interactions Across Cultures*. Palo Alto, CA : Stanford.
- Peterson, B. (2004). *Cultural intelligence: A guide to working with people from other cultures*. Yarmouth, ME : Intercultural Press.
- Sternberg, R. J. & Detterman, D. K. (Eds.). (1986). *What is intelligence? Contemporary viewpoints on its nature and definition*. Norwood, NJ: Ablex.

REFERENCES

- Bastun, M. V. (2012). *Kulturolohichnyi pidkhid v osviti ta yoho psykholoho-pedahohichne zabezpechennia [Culturological approach in education and its psychological and pedagogical support]*. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/6594/1/Bastun_6.pdf [in Ukrainian]
- Boichuk, Yu. D. (2009). Kulturolohichnyi i aksiolohichnyi pidkhody do formuvannia ekoloho-valeolohichnoi kultury studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Cultural and axiological approaches to the formation of the ecological and valeological culture of students of higher educational institutions]. *Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika: zb. nauk. Prats [Philosophy. Psychology. Pedagogy: Sb. sciences works]*. 3, 121-127. [in Ukrainian]
- Bondarevskaja, E. V. (1999). *Pedagogika: lichnost' v gumanisticheskikh teorijah i sistemah vospitanija [Pedagogy: Personality in Humanistic Theories and Education Systems]*. Rostov n/Donu : Uchitel'. [in Russian]
- Homoniuk, O. M. (2012). Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia "pedahohichna kultura" [Basic approaches to the definition of "pedagogical culture"]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina" [Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"]*, 5, 53-57. [in Ukrainian]
- Yevdokimova-Lysohor, L. A. (2018). *Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sfery turizmu do mizhkulturnoho dialohu u protsesi vyvchennia sotsiohumanitarnykh dystsyplin [Training of future specialists in the sphere of tourism to intercultural dialogue in the process of studying socio-humanitarian disciplines]*. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kropyvnytskyi. [in Ukrainian]

- Ivaniuk, I. V. (2016). *Vykorystannia elektronnykh osvitykh resursiv kompiuterno oriientovanoho navchalnoho seredovyshcha v umovakh polikulturnoi osvity uchniv: metodychni rekomendatsii [Use of electronic educational resources of computer-oriented learning environment in conditions of multicultural education of students: methodical recommendations]*. Drohobych : Vydavnychii viddil DDPU imeni I. Franka. [in Ukrainian]
- Kazmerchuk, A. V. (2017). *Formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh menedzheriv turizmu v pozaaudytornii diialnosti vyshchoho navchalnoho zakladu [Formation of professional culture of future tourism managers in non-auditing activity of a higher educational institution]*. (Dys. kand. ped. nauk). Zhytomyr. [in Ukrainian]
- Kovalchuk, L. (2009). Kulturolohichni pidkhid u doslidzhenni osvitnoho prostoru v konteksti protsesiv hlobalizatsii ta intehtratsii [Culturological Approach in the Study of Educational Space in the Context of Globalization and Integration]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats. Pedahohika ta psykholohiia [Scientific Herald of Chernivtsi University: Sb. sciences works. Pedagogy and Psychology]*. 469. 61-70. [in Ukrainian]
- Krylova, N. B. (2000). *Kul'turologiya obrazovaniya [Culturology of education]*. M. : Narodnoe obrazovanie. [in Russian]
- Oliinyk, O. V. (2006). Kulturolohichni pidkhid yak naukova osnova rozvytku teorii ta praktyky pedahohichnoi osvity [Cultural approach as a scientific basis for the development of the theory and practice of pedagogical education]. *Naukovi pratsi. Pedahohika [Scientific works. Pedagogy]*. 50(37). 39-42. Retrieved from: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-6.pdf>. [in Ukrainian]
- Syvoloha, V. F. (2013). Humanizatsiia ta humanitaryzatsiia vyshchoi osvity [Humanization and humanization of higher education]. *Doslidzhennia politychnoi vzaiemodii v umovakh transformatsii suspilstva: zb. nauk. Prats [Research of political interaction in the conditions of transformation of society: a collection of scientific works]*. Odesa : ONU. 266-286. [in Ukrainian]
- Solodka, A. K. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady kroskulturnoi vzaiemodii uchasnykiv pedahohichnoho protsesu vyshchykh navchalnykh zakladiv [Theoretical and methodical principles of cross-cultural interaction of participants in the pedagogical process of higher educational institutions]*. (Dys. dokt. ped. nauk). Kyiv. [in Ukrainian]
- Solodka, A. K. (scientific ed.). *Kulturnyi intelekt : monohrafiia [Cultural Intelligence: Monograph]*. Mykolaiv : FOP Shvets V. M. [in Ukrainian]
- Fomenko, N. A. (2012). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia standartiv osvity u sferi turizmu [Theoretical and methodical principles of formation of educational standards in the field of tourism]*. (Avtoref. dys. dokt. ped. nauk). Kyivskiy universytet turizmu, ekonomiky i prava, Kyiv. [in Ukrainian]
- Khmiliarchuk, N. S. (2008). *Pedahohichni umovy orhanizatsii navchalnoi praktyky maibutnikh menedzheriv turystychnoi sfery [Pedagogical conditions of organization of educational practice of future managers of tourism sphere]*. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, Vinnytsia. [in Ukrainian]
- Chepa, M.-L. A. (2013). *Etnopsykholohichniy dyskurs hlobalizatsii : monohrafiia [Ethnopsychological Discourse of Globalization: A Monograph]*. Kirovohrad : Imeks-LTD. [in Ukrainian]

- Chernii, H. V. (2015). *Formuvannia komunikatyvnykh umin maibutnikh bakalavriv turystychnoi sfery v protsesi fakhovoi pidhotovky* [Formation of communicative skills of future bachelors of tourism in the process of professional training]. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). KhNU, Khmelnytskyi. [in Ukrainian]
- Yuryeva, K. A. (2016). Model profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly na zasadakh porivnialnoi etnopedahohiky [Model of future primary school teacher's vocational training on the grounds of comparative ethnic pedagogy]. *Zasoby navchalnoi ta naukovy-doslidnoi roboty* [Means of educational and research work], 46, 115-127. [in Ukrainian]
- Ang, S. & Van Dyne, L. (2008). *Handbook of Cultural Intelligence: Theory, Measurement, and Applications*. N. Y. : M. E. Sharpe.
- Buko, S. & Johnson, B. (2013). Cultural Intelligence Scale (CQS): testing cross-cultural transferability of CQS in Ukraine. *Study of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus*. 4(10).
- Cantor, N. & Kihlstrom, J. F. (1985). Social intelligence: The cognitive basis of personality. *Review of Personality and social Psychology*. 6. 15–33.
- Earley, P. C. & Ang, S. (2003). *Cultural Intelligence. Individual Interactions Across Cultures*. Palo Alto, CA : Stanford.
- Peterson, B. (2004). *Cultural intelligence: A guide to working with people from other cultures*. Yarmouth, ME : Intercultural Press.
- Sternberg, R. J. & Detterman, D. K. (Eds.). (1986). *What is intelligence? Contemporary viewpoints on its nature and definition*. Norwood, NJ: Ablex.

Сідоров Вадим Ігоревич

кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
економічних відносин Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна
Майдан Свободи 4, Харків, Україна
61022
Тел. +38(057) 707 55 54
<https://orcid.org/0000-0002-0237-8125>
e-mail: irtb@karazin.ua

Sidorov Vadim

PhD in economics, full professor,
professor of the International Economic
Relationathips Chair V. N. Karazin Kharkiv
National University
Freedom Square, Kharkiv, Ukraine 61022
Tel. +38(057) 707 55 54
<https://orcid.org/0000-0002-0237-8125>
e-mail: irtb@karazin.ua